

РЕЗУЛЬТАТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЦІЛІСНОЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА КОРЕКЦІЇ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

RESULTS OF IMPLEMENTATION OF A TOTAL SYSTEM OF FORMATION AND CORRECTION OF LINGUISTIC DEVELOPMENT CONCERNED BY SPECIALLY CHILDREN OF YOUNG SCHOOLS

Представлено узагальнені результати експериментального впровадження цілісної системи формування та корекції мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку. Презентовано концептуальні засади експериментальної системи. Визначено перспективні напрями педагогічної та психолінгвістичної роботи щодо формування та корекції мовленнєвої діяльності обраної категорії дітей. Результати впровадження експериментального дослідження засвідчили ефективність запропонованої цілісної системи формування та корекції мовленнєвої діяльності РВ молодших школярів.

Ключові слова: мовленнєва діяльність, функціональна система мови та мовлення, порушення мовлення, розумова відсталість, молодший шкільний вік, розумово відсталі діти, цілісна система формування та корекції.

Представлены обобщенные результаты экспериментального исследования внедрения целостной системы формирования и коррекции речевой деятельности умственно отсталых детей младшего школьного возраста. Презентованы концептуальные основы экспериментальной системы. Определены перспективные направления педагогической и психолингвистической работы по формированию и коррекции речевой деятельности избранной категории детей. Результаты внедрения экспериментального исследования засвидетельствовали эффективность предложенной целостной системы формирования и коррекции речевой деятельности

умственно отсталых младших школьников. Ключевые слова: речевая деятельность, функциональная система языка и речи, нарушения речи, умственная отсталость, младший школьный возраст, умственно отсталые дети, целостная система формирования и коррекции.

The generalized results of an experimental study of the introduction of an integral system for the formation and correction of speech activity of mentally retarded children of primary school age are presented. The conceptual foundations of the experimental system are presented. Prospective directions of pedagogical and psycholinguistic work on formation and correction of speech activity of the selected category of children are determined. As a result, the generalized symptoms of the semiotic subsystem (at expressive and impressive levels), identified at the final stage of research, subsystems of programming and regulation in children with mental retardation in most cases have the appropriate syndromes.

The research results confirmed our assumptions that, in spite of certain scientific developments in the context of the problem under study, its insufficient development both in the theoretical and in the practical direction remains topical. This confirms the need of research work on the problem and correction of speech activity formation of mentally retarded children of primary school age.

Key words: speech activity, functional system of language and speech, speech disorders, mental retardation, junior school age, mentally retarded children, integral system of formation and correction.

УДК 376.1-056.264:376.1

Боряк О.В.,

канд. пед. наук,

доцент кафедри спеціальної

та інклюзивної освіти

Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

Постановка проблеми у загальному вигляді. Серед категорій осіб із порушеннями психічного та/або фізичного розвитку найбільше осіб із порушеннями інтелектуального розвитку – розумово відсталістю. Розумово відсталі діти (далі – РВД) являють собою надзвичайно складну в перебігу розвитку, у механізмах, проявах порушення та проблематичну в пошуках психолого-педагогічних шляхів навчання та виховання категорію дітей, яка має стійку тенденцію до збільшення (на тлі зниження показників народжуваності). Прогнози щодо зменшення кількості народження таких дітей, що спираються на оцінку багатьох негативних чинників, особливо внутрішньобіологічних, екологічних і соціальних, за даними досліджень В. Бондаря, О. Гаврилова, І. Дмитрієвої, І. Колесника, А. Колупаєвої, Н. Макачук, С. Миронової, В. Синьова, М. Супруна, В. Тарасун, М. Шеремет, Д. Шульженко та ін., є вкрай несприятливими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Тяжкість зазначеного порушення визначається не тільки складними морфологічними та функціональними проявами (порушеннями розумового розвитку, мовлення), але й соціальною й психологічною напруженістю, комунікативним дискомфортом, труднощами особистісної й соціальної адаптації (О. Агавелян, Н. Баль, Т. Власова, І. Дмитрієва, Л. Занков, Д. Ісаєв, В. Ковальов, В. Липа, С. Миронова, С. Мнухін, М. Певзнер, С. Рубінштейн, В. Синьов, Г. Сухарєва, Л. Уфімцева, Ж. Шиф та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Агреговані результати констатувального етапу дослідження довели необхідність переосмислення змісту корекційно-педагогічної роботи щодо формування та корекції мовленнєвої діяльності в РВД молодшого шкільного віку та пошуку нестандартних корекційно-інноваційних шляхів.

Комплексне вивчення стану та визначення особливостей і закономірностей мовленнєвого розвитку дітей із РВ як у звичному логопедичному просторі, так і через призму підсистем функціональної системи мови та мовлення з урахуванням стану сформованості базових складників розумового розвитку, дозволило нам інтегрувати весь масив одержаних експериментальних даних і вибудувати стратегію й тактику формування та корекції мовленнєвої діяльності РВД, ураховуючи віковий і дизонтогенетичний аспекти.

Мета статті – провести порівняльний аналіз результатів експериментального впровадження цілісної системи формування та корекції мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Керуючись вищезазначеним, нами розроблено та змістовно забезпечено цілісну систему діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності РВД молодшого шкільного віку. Вона заснована на міждисциплінарному підході й інтеграції всіх ланок процесу супроводу дитини з РВ у закладах освіти спільно із сім'єю. Запропонована система являє собою цілеспрямовано організований освітній простір, який заповнює спільна робота фахівців (учителів-логопедів, дефектологів, психологів), членів родини, що виховує дитину з РВ, і самої дитини.

Система ґрунтується на використанні інноваційних педагогічних засобів, що сприяє формуванню та корекції мовленнєвої діяльності школярів зазначеної категорії та підвищенню успішності їх соціальної адаптації й інтеграції в суспільство. Систему забезпечують пріоритетні напрями: діагностичний, логопедичний, психолого-педагогічний.

Імовірно, що очікування корекційного ефекту щодо формування мовленнєвої діяльності РВД можна досягти за умови спеціально створених умов: науково обґрунтованого системного аналізу проявів як мовленнєвого, так і психічного дизонтогенезу; розроблення принципів, методів і змісту диференціальної діагностики мовленнєвого розвитку з урахуванням психологічних механізмів і закономірностей формування мовленнєвої діяльності в процесі дизонтогенезу; розроблення варіативної топології різних проявів порушень мовленнєвого розвитку всередині цієї нозології дітей, ураховуючи структуру та складність як розумового, так і мовленнєвого порушення; розроблення спеціальної системи корекційно-розвивального впливу з опорою на визначення причин та індивідуальних особливостей порушень мовленнєвого розвитку в РВД з урахуванням різного ступеня розумової відсталості та супутньої патології розвитку.

У спеціальній освіті в цілому (і в психокорекційній педагогіці зокрема) представлена низка робіт, у яких теоретично осмислені закономірні поло-

ження, що відображають сутність корекційно-розвивальної роботи (М. Гнезділов, 1967 р.; О. Граборов, 1961 р.; І. Дмитрієва, 2008 р.; Г. Дульнев, 1981 р.; І. Єременко, 1985 р.; В. Лубовський, 1983 р.; С. Миронова, 2010 р.; І. Моргуліс, 1984 р.; В. Синьов, 1988 р.; 2010 р.).

У межах нашого дослідження ми розглядаємо цілісну систему як взаємодію різноманітних взаємопов'язаних структурних компонентів, що об'єднуються однією освітньою метою розвитку індивідуальності й особистості [1; 2].

Метою цілісної системи є забезпечення умов диференційованої діагностики, корекційно-розвивальної роботи та максимально можливої компенсації порушень мовленнєвого розвитку, активізація когнітивного й особистісного потенціалу під час формування та корекції мовленнєвої діяльності РВД молодшого шкільного віку.

Функціональними складниками розробленої діагностично-корекційно-формувальної системи є відповідні змістовні блоки. Як зазначалося вище, цілісна система діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності РВД молодшого шкільного віку складається з двох модулів: концептуально-стратегічного та технологічного. Кожен модуль складається з блоків, змістом яких є визначені етапи, що містять конкретну мету, відповідні завдання й напрями корекційно-формувальної роботи.

Основа модульного принципу запропонованої системи – взаємодоповнюваність і мобільність внутрішніх структур (блоків, етапів), їх можливість виконувати конкретні завдання, але одночасно бути спрямованими на вирішення загальної кінцевої мети. Усе це забезпечує загальну варіативність, функціональність і мобільність системи, можливість кадрового забезпечення (його взаємодоповнюваність і взаємозаміну) і найбільш раціональне використання науково-технічних засобів та інноваційних технологій.

Розроблена система діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності побудована таким чином, що зміст окремих блоків розрахований на роботу як із однією дитиною, так і з дітьми, які мають ускладнені варіації як мовленнєвого, так і психічного розвитку.

В основу технологічного блоку покладений діагностико-пропедевтичний, формувально-корекційний і результативно-оцінювальний блоки.

1. Діагностико-пропедевтичний блок. *Мета* діагностико-пропедевтичного блоку – за результатами лінгвопедагогічного та логопедичного обстеження визначити вихідні показники особливостей розвитку мовленнєвої діяльності обраної категорії дітей. Вихідні показники: 1) *типологія варіантів мовленнєвого розвитку* (керуючись даними про рівні сформованості складових частин підсистем функціональної системи мови та мовлення та рівні

сформованості базових складових частин мовленнєвої діяльності): умовно типовий – мовлення без порушень, але за рівнем розвитку компонентів мовленнєвої діяльності (правильністю, відповідністю, обсягом, часом і тривалістю формування) не відповідає нормі; дизонтогенетичний – СНМ різного ступеня; 2) *ступінь РВ* – легкий або помірний; 3) *супутні порушення розвитку* – урахування супутніх порушень психо-нервово-соматичних; 4) *вік дитини з РВ*.

Розробляючи зміст цілісної системи діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності РВД, ми керувалися технологією корекції порушень мовленнєвого розвитку в дітей із вродженими незрощеннями губи та піднебіння (С. Конопляста) [3]. Також ми чітко дотримувалися провідних положень концепції, висвітленої в концептуально-стратегічному модулі. По-перше, вважали, що недоцільно здійснювати роботу з формування та корекції мовленнєвої діяльності окремо від корекції порушень пізнавального розвитку, оскільки результати констатації засвідчили тісну взаємозумовленість і взаємозалежність пізнавального та мовленнєвого розвитку в дітей цієї категорії; по-друге, розроблена цілісна система діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності не повинна обмежуватися порушеннями мовлення чи варіантом психічного дизонтогенезу, оскільки тим самим буде втрачатися цілісність, систематичність і ефективність корекційного впливу.

Формувальним експериментом було охоплено таких учнів:

- учнів підготовчого класу (від 6 до 8 років) – 58 дітей: 18 – із легким ступенем РВ, 40 – із помірним ступенем РВ;
- учнів першого класу (від 7 до 9 років) – 64 дитини: 22 дитини – із легким ступенем РВ, 42 дитини – із помірним ступенем РВ;
- учнів другого класу (від 8 до 10 років) – 68 дітей: 20 дітей – із легким ступенем і 48 – із помірним ступенем;
- учнів третього класу (від 9 до 11 років) – 88 дітей: 28 дітей – із легким ступенем РВ, 60 дітей – із помірним ступенем РВ;
- учнів четвертого класу (від 10 до 12 років) – 84 дитини: 26 дітей – із легким ступенем РВ, 58 – із помірним ступенем РВ.

Розподіл РВД, яких було залучено до навчального експерименту, за віком і ступенем розумової відсталості подано в таблиці (табл. 1).

У кожну вікову категорію входили учні спеціальних навчальних закладів освіти (як шкіл, так і шкіл-інтернатів для дітей із розумовою відсталістю), з якими проводилася відповідна робота згідно із загальною визначеною стратегією й тактикою навчального експерименту.

Щоб розглядати будь-які статистичні гіпотези, треба впевнитися, що для цього є вихідні передумови. Достатнім обґрунтуванням для застосування статистичних критеріїв є гіпотеза нормальності [3, с. 237].

Перевіримо, чи є розподіл РВД, які були задіяні у навчальному експерименті, за віком і ступенем розумової відсталості нормальним розподілом. Для цього скористаємося критерієм узгодженості χ^2 Пірсона, який визначається за формулою

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^r \frac{(m_i - np_i)^2}{np_i}$$

і має $k = r - l - 1$ ступенів свободи,

де r – число часткових інтервалів інтервального статистичного розподілу вибірки;

l – число параметрів, якими визначається закон розподілу ймовірностей генеральної сукупності згідно з нульовою гіпотезою.

Визначимо при заданому рівні значущості α й числі ступенів свободи критичну точку $\chi_{кр}^2(\alpha; k = r - l - 1)$. Якщо виявиться, що спостережуване значення критерію $\chi_{сп}^2 > \chi_{кр}^2$, то гіпотеза про нормальний закон розподілу відхиляється. В іншому разі ($\chi_{сп}^2 < \chi_{кр}^2$) гіпотеза приймається.

Рівень значущості приймемо рівним $\alpha = 0,05$. У таблиці 1 діти поділені на п'ять вікових груп, а для статистичного опрацювання дітей можна розглядати в шести групах, від 6 й до 12 років із кроком 1 рік. Для нашого випадку $\chi_{сп}^2 = 6,6$, а $\chi_{кр}^2(0,05; 3 = 6 - 2 - 1) = 9,488$, отже, можна сказати, що гіпотеза про нормальний закон розподілу приймається.

Аналіз результатів упровадження цілісної системи формування та корекції мовленнєвої діяльності РВД молодшого шкільного віку (від підготовчого до четвертого класу) насамперед передбачав визначення стану сформованості основних показ-

Таблиця 1

Розподіл РВД за віком і ступенем розумової відсталості

Вік	Легкий ступінь РВ	Помірний ступінь РВ	Усього
Підготовчий клас (від 6 до 8 років)	18	40	58
Перший клас (від 7 до 9 років)	22	42	64
Другий клас (від 8 до 10 років)	20	48	68
Третій клас (від 9 до 11 років)	28	60	88
Четвертий клас (від 10 до 12 років)	26	58	84
Усього	114	248	362

ників забезпечення функціональної системи мови та мовлення; рівень психічного та мовленнєвого розвитку.

У результаті здійснення цілеспрямованої, неперервної, багатопрофільної корекційно-формульованої роботи відмічене покращення якісних характеристик основних параметрів: сприймання та зосередження, артикуляційно-мімічних рухів. У результаті формульованого експерименту за рахунок підвищення рівня регуляції дрібної й артикуляційної моторики, кінетики та праксису вдалося на 54% підвищити рівень регуляції рухів вищого рівня (мовно-рухового) в дітей із РВ молодшого шкільного віку.

Ураховуючи структуру дефекту мовлення при РВ, важливим напрямом було формування та корекція мовленнєвого дихання, координація процесів дихання, фонації й артикуляції. На відміну від 78% цих порушень у РВД на констатувальному етапі, вдалося знизити показники порушень до 34%. Використання комплексу фоноритмічних вправ дало можливість координувати фізіологічне та мовленнєве дихання, подолати слабкість, поверховість, покращити ритмічність мовленнєвого дихання.

54% дітей експериментальної групи молодшого шкільного віку за даними сформованості базових показників фонологічної підсистеми функціональної системи мови та мовлення (далі – ФСММ) на експресивному й імпресивному рівнях були віднесені до групи умовно типового мовленнєвого розвитку (на відміну від 5% контрольної групи). Спостерігалось розширення імпресивного й експресивного словника, мовленнєвої активності, рівня зв'язного усного мовлення в 58% школярів експериментальної групи порівняно з результатами констатувального дослідження.

У групі дітей, яких ми віднесли до порушеного типу мовленнєвого розвитку (із системним недорозвитком мовлення різного ступеня важкості), показники сформованості фонологічної підсистеми ФСММ зросли на 47% і наближались до показників умовно типового мовленнєвого розвитку. У дітей із тотальними порушеннями підсистем ФСММ також зросли показники позитивної динаміки на 36% порівняно з контрольними даними.

Результати формульованого етапу дослідження показали підвищення рівня сформованості просторових уявлень і їх вербалізацію як базисного показника забезпечення регуляції власної діяльності й афективно-емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку в середньому на 49%.

Доведено взаємозалежність і взаємозумовленість агрегованих результатів, що засвідчили зростання на 46% базових показників забезпечення підсистеми програмування й інтерпретації мовленнєвих актів та на 40% забезпечення регуляційної підсистеми та результатів сформованості

складових частин семіотичної підсистеми ФСММ у групі РВД молодшого шкільного віку.

Актуальним в оцінюванні навчальних досягнень розумово відсталих учнів є операційно-організаційний компонент, а саме рівень самостійності відтворення мовленнєвого матеріалу. Самостійність виконання завдань передбачає контроль учителем учнів під час застосування теоретичних знань і пов'язаних із ними вмій і навичок, допомогу їм на практичному (спільне виконання дії з учителем), вербальному (пояснення, підказка, указівка), загальному (підтримка, схвалення, активізація уваги) рівнях і допомогу в окремих випадках.

Щодо стимулюючо-мотиваційного компонента, важливими критеріями є стимулювання в учнів бажання поліпшити власну мовленнєву діяльність, розвиток пізнавальної активності, формування позитивних мотивів до самостійного вживання розгорнутого усного та писемного мовлення.

Важливим показником в оцінюванні знань і вмій розумово відсталих школярів є їх міцність, адже лише ті знання, уміння й навички, які дитина може відтворити в необхідний момент у різних життєвих ситуаціях, свідчать про не механічне заучування матеріалу, а свідоме й ґрунтовне його засвоєння.

Знання учнів оцінюються за рівнями, кожному з яких відповідає певний вид мовленнєвої діяльності та кількість балів: I рівень (низький) – від 1 до 3 балів; II рівень (середній) – від 4 до 6 балів; III рівень (достатній) – від 7 до 9 балів; IV рівень (високий) – від 10 до 12 балів.

Висновки. У ході проведеного дослідження комплексно вивчено проблему порушень мовленнєвої діяльності, зумовлених розумовою відсталістю: причинну зумовленість, механізми виникнення, специфіку проявів; визначено інтегральну характеристику змісту, педагогічні умови та критерії оцінювання мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку, виділено та схарактеризовано її складники; розроблені теоретико-методологічні засади цілісної системи формування та корекції мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку на основі системного, індивідуально-диференційованого, мотиваційно-когнітивного, корекційно-розвивального, комунікативно-діяльнісного підходів; конкретизовано й уточнено зміст навчально-корекційного процесу; експериментально досліджено специфіку функціональної системи мови та мовлення в розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку, визначено узагальнені лінгвопатологічні симптоми та синдроми мовленнєвих порушень; розроблено типології варіантів мовленнєвого дизонтогенезу при різних ступенях розумової відсталості в аспекті системного недорозвитку мовлення; подано характеристику чотирьох ступенів системного недорозвитку

мовлення, зумовленого розумовою відсталістю; розроблено, науково обґрунтовано та впроваджено цілісну систему формування та корекції мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку; розроблено концепцію й алгоритм реалізації процесу формування та корекції мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в контексті курсу корекційно-розвиткового спрямування «Розвиток мовлення».

Результати впровадження експериментального дослідження засвідчили ефективність запропонованої цілісної системи формування та корекції мовленнєвої діяльності РВ молодших школярів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Боряк О. Прикладні аспекти формування мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку. Збірник наукових праць «Гума-

нізація навчально-виховного процесу». Слов'янськ, 2017. № 1 (81). С. 74–87.

2. Боряк О. Аналіз результатів логопедичного обстеження мовленнєвого розвитку розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку. International Scientific and Practical Conference "WORLD SCIENCE" (The goals of the WorldScience 2016 (February 27–28, 2016, Dubai, UAE), 2(6), Vol. 5, 40–44.

3. Конопляста С. Ринологія від А до Я: монографія. К.: Книга-плюс, 2016. 312 с.

4. Педагогическая система – общие основы педагогики: конспект лекций. URL: www.e-reading.club/.../Pisareva_-_Obshchie_osnovy_pedagogiki__konspekt_lekciii.ht.

5. Синьов В. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії. К.: «МП Леся», 2010. 779 с.

6. Boryak O. Interpreted analysis of the speech activity research results in mentally retarded children. Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky. Volume 2, No. 4/2015. Pp. 9–13.